

Вук ГАРАЧА, Светлана ВУКОСАВ, Милан БРАДИЋ, Невена ЋУРЧИЋ
Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет,
Департаман за географију, туризам и хотелијерство, Србија

ГРАДСКИ ТУРИЗАМ КАО ЕЛЕМЕНТ УРБАНЕ РЕГЕНЕРАЦИЈЕ ПОДГРАЂА ПЕТРОВАРАДИНСКЕ ТВРЂАВЕ

Vuk GARAČA, Svetlana VUKOSAV, Milan BRADIĆ, Nevena ĆURČIĆ
University of Novi Sad, Faculty of Sciences, Department of Geography, Tourism
and Hotel Management, Serbia

URBAN TOURISM AS PART OF THE URBAN REGENERATION OF PETROVARADIN FORTRESS SUBURB

Annotation: Many cities recognize innovative opportunities provided by the old city neighborhood and often use tourism as a means to enable these neighborhoods “new life”. City tourism plays a significant role in restoring, reviving and reactivating the old city districts, which are due to the loss of administrative, political and economic functions neglected. These districts are largely preserved its authenticity and charm of past times, so many tourists coming to visit. The festival, mainly music, attracts mostly young tourists, a wider range of tourist offers has an impact on length of stay and the volume of tourist spending. Local residents identified the need for accommodation and food, but a time of temporary capacity develops permanent tourism infrastructure. These and similar processes are present in the Downtown, the old baroque town located in the lower part of the Petrovaradin. The aim is to show impact of tourism on the urban regeneration of the Downtown, as well as the strength of the link between urban tourism and the attractive value of cultural and historical sites.

Keywords: City tourism, urban regeneration, the old city district, Downtown, Novi Sad, European Capital of Culture.

Увод

Туризам је одавно препознат као фактор, који утиче на простор у којем дјелује, нарочито ако је једина, главна или обједињујућа дјелатност. У том смислу, када се говори о туристичким регијама, обично се каже да је то мање или више заокружена просторна цјелина, специфичне природне (примарне) физиономије, у којој је туризам доминантна или водећа функција, под чијим се утицајем развија специфична туристичка физиономија (секундарна/створена) (Васовић, 1971). Исти аутор је примјетио како туризам битно утиче на географски лик алпског Шамонија, када каже да се „доминантност туризма одражава и у извјесној мјери на физиономију, па чак и на даљем територијалном развиту насеља“. Исти аутор објашњава да „хотели, виле, бирои, продавнице

многобројних производа, ресторани и мали барови испуњавају готово сваку улицу“ или да „шаренило стилских детаља, резбарија, натписа, истакнутих на најразноврсније начине, обиље разних предмета за продају окачених изнад врата или у изложима, остављају пријатан утисак“ (Васовић, 1961:94–95). Са друге стране, описујући Азурну обалу, коју сматра најстаријом и најкомплетније изграђеном туристичком регијом, Васовић каже да је: „туризам ту проузроковао сложене посљедице, које су предодредиле судбину цијеле регије и њеног становништва“. Помињући Ницу, Кан и Монте Карло, као три најзначајнија градска насеља, Васовић каже да су изашла из својих старих језгара и проширила се далеко уз обалски простор, али унеколико и према унутрашњости Ниских Алпа, при чему су се Ница и Монте Карло готово сасвим сусрели, прогутавши стара рибарска сеоца и додаје: „Умјесто учмалих медитеранских села с каменим кућама неомалтерисаних зидова, терасираних њивица, са виновом лозом и маслинама, зимзеленог медитеранског жбуња, прошараног кречњачким голетима, временом се образовао културно-географски пејзаж, посве својеврстан“, кога чине: „хотели, виле, љетњиковци и одмаралишта, грађени размакнуто да би било више ваздуха, сунчеве свјетлости и тишине, утонули у цвјетне вртове и паркове, те купалишта са многобројним техничко-спортским направама и објектима, паркинг простори, многобројне кабине са свлачионицама и гардеробом, као и многобројни кампинзи“ (Васовић, 1971:167). При томе, Ђ. Чомић (1983) с правом сматра, да када се ради о физиономији као посљедици функције у туристичкој регији, је ријеч о двосмијерном процесу, односно о нераздвојном јединству структура и процеса, унутар просторног система рецептивне регије, при чему структуре уобличавају процесе, исто онолико, колико и процеси уобличавају структуре.

Када је ријеч о градским центрима, старим градским језгрима, па генерално и о читавим градским насељима, туризам се овдје јавља као својеврстан лијек за лијечење рана, насталих различитим процесима и у различито вријеме, па се стога може говорити о реконструкцији (1950’), ревитализацији (1960’), обнови (1970’), поновном развоју (1980’) или о регенерацији у постиндустријском периоду са самог краја 20. и почетка 21. вијека (Roberts, 2000), при чему се види јасна еволуција од обнове искључиво физичких структура, до свеукупне обнове, односно регенерације градова, не само инфраструктурно, него и функционално (Craggs, 2008). Посљедње деценије 20. вијека обиљежене су као вријеме деиндустријализације и пропадања старих индустријских центара (Miles, Paddison 2005), наслоњених на традиционалну тешку индустрију, попут бродоградилшта, челичана или текстилне индустрије, те њихово економско пропадање, са једне стране, али и уздизање туризма и на његовим основама сасвим другачије обнове, некада великих индустријских градова, са друге стране (Swarbrooke, 2000). Сходно томе, туризам је све чешће виђен као алат, механизам и начин (Haywood, 1992; Hinch, 1996; Page and Hall, 2003) заустављања

економског, инфраструктурног и социјалног пропадања многих деиндустријализованих градова Сјеверне Америке и Европе (Caffin and Lutz, 1999). Различити аутори наводе различите ефекте, које туризам као растућа дјелатност у постиндустријским градовима остварује, као што су радна мјеста (Shaw, Williams, 1994), развој различитих услужних дјелатности (Swarbrooke, 2000), раст осјећаја поноса и локалног „колективног самопоуздања“, чињеницом да је њихово мјесто вриједно туристичке посјете (Swarbrooke, 2000), обнова инфраструктуре и саобраћајних средстава јавног градског превоза (Fagence, 1995), реконструкција фасада објеката културне баштине (Hudson, 1989; Zukin, 1990) или пренамјена старих индустријских хала и објеката у хотелске, стамбене, културне или трговинске објекте (Craggs, 2008).

И други аутори истичу економски значај градског туризма и сматрају га важним извором прихода и повећања запослености у градским срединама (Goeldner, Ritchie, 2003), али наглашавају да градови доживљавају јасну трансформацију проузроковану развојем туризма, при чему се та трансформација односи на њихову физиономију (Јерковић, Тодоровић, 2010), односно да се градови константно мијењају, изграђују, трансформишу, континуирано напредују, те да у том сталном стању промјена обезбјеђују својим посјетиоцима искуства и производе, који су увијек нови, другачији и такви да задовољавају растућу туристичку потребу (Ивановић, Алкиер, Милојица, 2015). Осим тога, познати су и бројни примјери урбане регенерације под утицајем туризма, као у случају Ливерпула у Великој Британији, Руана у Француској, Ротердама у Низоземској, као и лучког дијела јужног Њујорка (Owen, 1990), гдје се увијек радило о „центрификацији“ тј. припитомљавању некада изразито индустријских или лучких четврти, гдје је туризам и угоститељство имало веома важну улогу. Треба напоменути и некада јаке индустријске градове Источне Њемачке, који су претрпили значајне функционалне и физиономске промјене након уједињења за Западном Њемачком (Сунг, 2015), али и Крагујевац у Србији, који тражи своју шансу у развоју градског туризма, на урушеним индустријским халама (Подовац, 2016).

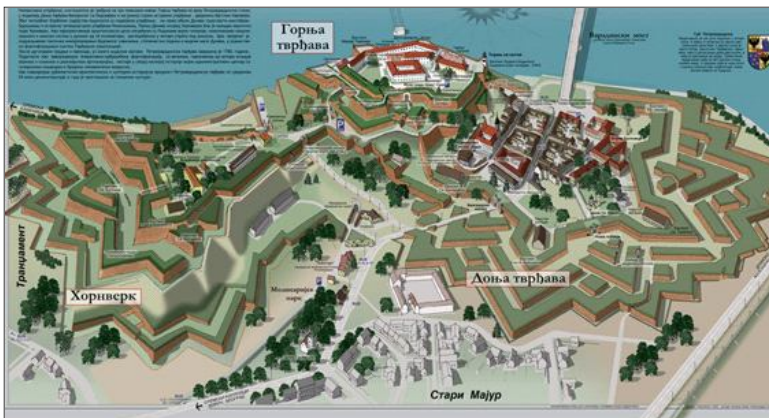
Овакви и слични процеси су присутни и у Подграђу Петроварадинске тврђаве, као урбаном дијелу Града Новог Сада и заштићеном културном непокретном цјелином од великог значаја, насталом у 18. вијеку, под утицајем војног барока. Стога је предмет овога рада урбана регенерација Подграђа Петроварадинске тврђаве, под утицајем градског туризма. Циљ рада је да се докаже утицај туризма за урбану регенерацију овог дијела градске средине Новог Сада. Задаци раду су приказати позитивне утицаје туристичке дјелатности на посматраном простору, анализирати његов интензитет и значај за локалну заједницу, као и представити активности у вези са Европском пријестолницом културе 2021. године. **Методологија**

Приликом писања овог рада коришћен је аналитички метод за проучавање и научне обраде секундарне грађе из области утицаја туризма на урбану регенерацију. Метод синтезе је употребљен ради повезивања изабраних секундарних података у јединствену цјелину. Основни метод који је примјењиван у овом истраживању везан је за теренски рад и прикупљање података поступком посматрања, извршеног током септембра мјесеца у неколико наврата, којом приликом су пребројавани пословни објекти и регистрована њихова функција према врстама. Такође, прикупљане су чињенице, које упућују на физиономске промјене, настале под утицајем туризма и реализације пројеката везаних за добијање титуле Нови Сад – Европска пријестолница културе 2021. године. Осим тога, вршена је анализа фотографског материјала, којим се такође документују новонастале промјене, као и анализа статистичких података везаних за учешће и присуство појединих врста дјелатности у посматраном двадесетогодишњем периоду 1996/2017. година

Ситуациона анализа

Статус Петроварадинске тврђаве, па тиме и њеног Подграђа, регулисан је и загарантован Законом о културним добрима, којим је она категорисана као непокретно културно добро од великог значаја („Службени лист Р. Србије“ бр. 71/94). Претходним актом Извршног већа АП Војводине, утврђено је да Петроварадинска тврђава, са свим својим цјелинама: Горња, Средња и Доња тврђава, заједно са Подграђем, представља непокретно културно добро, тј. просторна културно-историјска цјелина од великог значаја. Према истој одредби, Петроварадинска тврђава спада у категорију јединствених културно-историјских објеката фортификацијског градитељства, изражених архитектонских и ликовно-амбијенталних вриједности, са посебним значајем у културном и историјском смислу („Службени лист АП Војводине“ бр. 25/91.год.).

Слика бр. 1. Приказ Петроварадинске тврђаве са Горњом, Средњом и Доњом тврђавом.

Извор: Милковић, 2007.

Опште карактеристике Доњег града

Доњи град или Подграђе Петроварадинске тврђаве, представља барокну градску цјелину, готово потпуно очувану, са јасно формираним и чврсто збијеним блоковима и ортогоналном шемом саобраћаја. Чине га касарне, војни павиљони, стамбене зграде, административна здања, инжењерска дирекција, војна пекара, магацини оружја и затворске просторије.

Слика бр. 2. Поглед на Подграђе са Петроварадинске тврђаве.

Извор: <http://lepotazivota.rs/wp-content/uploads/2017/07/krovovi.jpg>

Зграде су углавном једносратне са стрмим и високим крововима, малим двориштима и уским улицама. Фасаде су једноставне, али често украшене киповима светаца смјештених у нишама испод кровова (ПДР Петроварадинске тврђаве, 2008). Подграђе захвата површину од 14,50 ha, што иноси 18,1% укупног простора Петроварадинске тврђаве (Гарача, Јовановић и Трифковић, 2011).

Табела 1. Управљачи и њихов удио у управљању Доњим градом

Ред. број	Управљач	Површина (ha)	Постотак (%)
1.	Војска Србије	10,38	71,58
2.	Град Нови Сад	4,12	28,42
3.	Укупно	14,50	100,00

Извор: Поповић, 1996

Иако је Подграђе цивилно насеље, у овом дијелу Тврђаве постоје знатне површине, које су у власништву Војске Србије, и то у износу од 71,58%, те оне

нису доступне за јавност, бар не у потпуности. Највећи дио тог простора припада Војној болници, око 50%, док су у другим дијеловима административне и стамбене зграде намијењене припадницима војске и њиховим породицама. Од укупног броја, 46% објеката је из 18 вијека, а 81% чине једносратни објекти, што ову просторну цјелину чини јединственом на просторима јужно од Дунава. Укупна изграђена површина цивилног дијела Подграђа износи 13.880 m² (Поповић, 1996).

Табела 2. Намјена изграђених површина цивилног дијела Доњег града у m² за 1996. годину

Ред. број	Намена	Површина (m ²)	Постотак (%)
1.	Стамбена	10.779	77,7
2.	Административна	2.311	16,6
3.	Трговина	446	3,2
4.	Угоститељство	180	1,3
5.	Занатство	164	1,2
6.	Укупно	13.880	100,00

Извор: Поповић, 1996.

Приказ намјене изграђених површина Доњег града, према подацима из 1996. године, које предочава претходна табела упућује на то да се чак 77,7% цивилног дијела Подграђа користи у стамбене сврхе. Све друге дјелатности, окупирају свега 22,3% изграђених површина. Од тог процента, чак 74,5% користи администрација, 14,4% трговина, док угоститељство и занатство обухватају знатно мање, 5,8%, односно 5,3%.

Табела 3. Намјена приземља у укупном броју цивилних објеката Доњег града за 1996. годину

Ред.број	Намена	Број објеката	Постотак (%)
1.	Стамбена	41	68,3
2.	Мјешовита	12	20,0
3.	Пословна	4	6,7
4.	Вјерска	3	5,0
5.	Укупно	60	100,00

Извор: Поповић, 1996.

Приказана табела омогућује увид у намјену приземља у укупном броју цивилних објеката Доњег града 1996. године. Тако се да примјетити да се само у 4 објекта налазе искључиво локали са пословном намјеном, што је испод 7% свих објеката. У 68,3% се налазе само стамбене јединице, док је код осталих објеката у приземним дијеловима присутан мјешовит садржај. Треба напоменути

да су у три објекта присутни вјерски садржаји, а то су црква светог Јурја, припадајућа зграда самостана, као и црква светог Павла иза војне болнице. Оваква ситуација на терену је у то вријеме била поражавајућа, када се зна да су у 18. и 19. вијеку приземља Подграђа готово у целости кориштена као пословни простор и то као месаре, пекаре, пивнице, кафане, занатске радње, трговине, апотеке итд. (Гарача, Ћурчић, Вукосав, Ћураковић, 2012).

Табела 4. Пословни објекти према намјени у Доњем граду 2017. године

Ред.број	Намена	Број објеката	Постотак (%)
1.	Занатство	5	14,7
2.	Трговина	10	29,4
3.	Угоститељство	9	26,5
4.	Образовна	1	2,9
5.	Саобраћај	2	5,9
6.	Ван функције	7	20,6
7.	Укупно	34	100,00

Извор: Теренски рад, Гарача, 2017.

Генералним урбанистичким планом града Новог Сада из 2001. године, овај дио Петроварадинске тврђаве, означен је као центар, што би требало да значи да има одговарајућу јавну и пословну функцију, са много више пословних, угоститељских, занатских и трговинских садржаја. Посљедњих неколико година, уочавају се значајније промјене, што показују и подаци приказани у претходној табели, гдје се број пословних објеката у приземљима зграда цивилног дијела Подграђа многоструко увећао. Тако од укупног броја пословних простора, који објективно постоје на терену њих 27, што чини око 80% је активно и врши пословну функцију. Ван пословне намијене налази се 7 пословних простора, који су у ранијем периоду били активни.

Слика бр. 3. Саобраћај у главној улици у Подграђу Петроварадинске тврђаве

Извор: Гарача, 2012.

Од свих активних пословних простора, највише је трговинских, укупно 10 или 29,4%, гдје преовлађују радње малопродаје робе широке потрошње, апотеке, трафике, али и друга предузећа, тј. фирме, које се баве прометом роба и услуга на велико. За разлику од периода прије 20 година, угоститељство у Подграђу добија на значају, па се тако за релативно кратак временски период, у распону од неколико година, отворило чак 9 угоститељских објеката, од којих су три објекта, која врше услугу смјештаја, и то два хостела и један објекат који нуди апартманси смјештај. При томе, треба рећи да оба хостела имају и услугу припремања и дочења пића и напитака, уз додатних 6 објеката, који се такође баве пружањем услуга припреме и дочења пића и напитака и/или пружања услуга исхране, од којих је једна типична посластичарница. Занатство је у Доњем граду Петроварадинске тврђаве током 18. и 19. вијека преовладавало, а данас је заступљено са свега 14,7%, репрезентовано оштрачем ножева, берберином и пекарама. Осим тога, од образовних установа присутна је једна приватна основна школа, као и једна музејска установа у настанку (Музеј апотекарства), који годинама није у функцији. Од дјелатности из области саобраћаја и услуга, ту су једна пословница ЈП „Србија поште“ и такси станица на Тргу Владике Николаја. Треба нагласити да је највише пословних садржаја смјештено у Београдској улици, што је глана улица у Подграђу. У споредним улицама се у приземљима, углавном налазе стамбени простори, али се и то, како пракса показује, временом мијења, па стамбени објекти постају пословни, махом угоститељски, за пружање услуга смјештаја и/или исхране и/или пића и напитака.

Слике бр. 4-7. Објекти у споредним улицама Подграђа Петроварадинске тврђаве

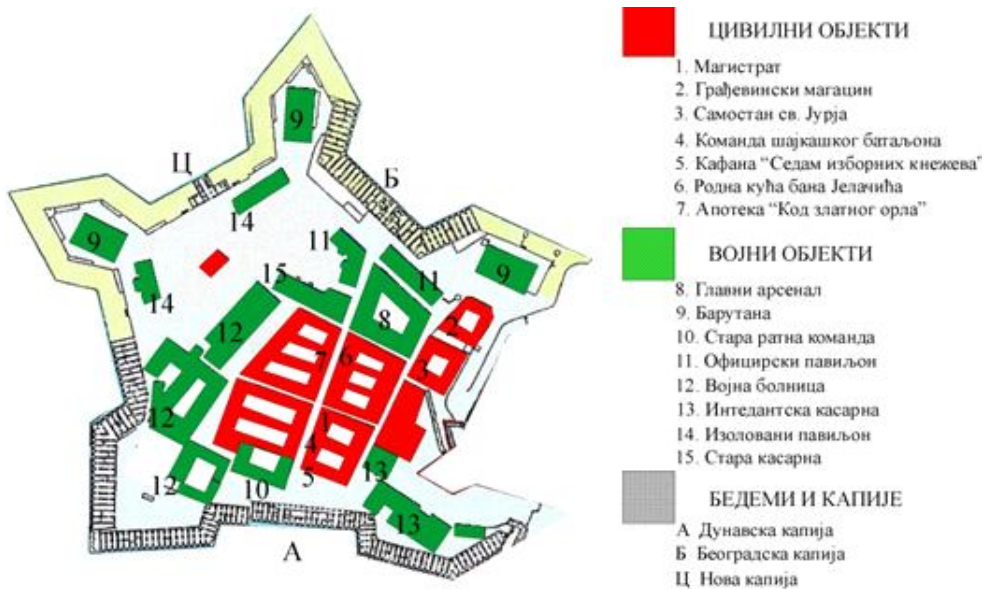

Извор: <http://lepotazivota.rs/zaboravljeni-biser/>

Утицај туризма на урбану регенерацију и физиономију Доњег града

У уводном дијелу су представљена мишљења различитих аутора о утицајима туризма на урбану регенерацију старих индустријских градова и наведени бројни примјери, који јасно потврђују претходне теоријске ставове и схватања. Па иако о Подграђу Петроварадинске тврђаве не можемо говорити у контексту урбане регенерације деиндустријализованих градова, ипак га можемо смјестити у оквир урбане регенерације, до чијег пропадања је дошло као посљедица непотпуног повлачења Војске Србије из насељених мјеста, па тако и овог, односно, неријешених имовинско-правних питања над власништвом објеката, а таквих је чак више од 70% свих површина у Доњем граду Петроварадинске тврђаве. Прве назнаке озбиљнијег утицаја туризма почиње 2001. године, од када се током јула мјесеца, на простору Петроварадинске тврђаве, па тиме и у њеном Подграђу, почиње одвијати музичка манифестација ширег међународног значаја „ЕХИТ“. Становништво Подграђа схватило је тих 5–7 дана, као реалан простор и вријеме за додатну зараду, путем издавања лежаја и соба у сопственом власништу, продаје хране, пића и напитака, као и пружањем услуга превоза. Треба рећи да ова манифестација окупи у просјеку 200–300 хиљада посјетилаца, од којих многи нађу свој смјештај и у Подграђу. Но, прошло је десетак година да Доњи град добије први хостел, да би данас постојала три, у својим категоријама, веома репрезентативна смјештајна објекта и неколико ресторана, кафића и барова. То је очигледан утицај туризма и присуства повећаног броја туриста на промјену функције, па донекле и физиономије овог, прилично запуштеног простора, што потврђују слике од 3–7.

Карта бр. 1. Детаљан план Доњег града са приказом цивилних и војних објеката

Извор: (На основу: Поповић, 2006) (размер 1:5.000)

За тих десетак дана, колико траје „ЕХИТ“ и његова припрема, Подграђе се сасвим промијени. Од града у којем, осим у главној улици, нема људи и дешавања, до ријека људи, који пролазе свуда наоколо. Осим тога, Подграђе у то вријеме бива затворено за саобраћај, што је давнашњи сан свих туристичких дјелатника и становника овог барокног града. Слика бр. 3. јасно говори о размјерама аутомобилског и аутобуског саобраћаја главном улицом Доњег града. За разлику од слике бр. 3. слике бр. 8. и 9. указују на ту другачију физиономију и привремену регенерацију града, под утицајем великог броја људи, учесника и посјетилаца манифестације „ЕХИТ“.

Слике бр. 8 и 9. Подграђе Петроварадинске тврђаве за вријеме манифестације „ЕХИТ“

Извор: Гарача, 2012.

Године 2016. у септембру, по први пут након 16 година постојања Фестивал уличних свирача се сели из центра Новог Сада у Подграђе, са циљем да се оствари идеја о Подграђу као узбудљивом умјетничком и туристичком кварту и природном наставку пјешачке зоне центра Новог Сада, гдје ће се на улицама удружити музика, филм, умјетност и забава.

Слике бр. 10–13. Подграђе за вријеме трајања манифестације „Градић фест“ 2017. године

Извор: <http://www.ulicnisviraci.com>

Идеја је продубљена и настављена 2017. године, уз подршку Нови Сад – Европска престоница културе 2021. године, када су се под називом „Градић фест“ окупили, Фестивал уличних свирача, Cinema City, Pop Up (Berberaj & Public P), Scenatoria, Suburbium, Фрушкаћ, Happy Trash Production, Ugrip i AАaaa фестивал. Уз то, одржан је и научни скуп о планирању и туристичком уређењу Подграђа, на којем је јасно истакнута жеља да се коначно испоштује План детаљне регулације Петроварадинске тврђаве из 2008. године, којим је предвиђено измијештање саобраћаја из Подграђа и његово претварање у сталну пјешачку зону, баш као на сликама бр. од 8-13, о чему подробно говори и Гарача са сарадницима у свом раду о планирању и туристичком уређењу Доњег града Петроварадинске тврђаве у функцији туристичко-угоститељске дјелатности (2012). У прилог урбане регенерације и промјене физиономије под утицајем туризма и за његове потребе, говори и чињеница да је за обнову 45 уличних фасада зграда у Подграђу издвојена сума од око 3,5 милиона евра, чиме би се дуготрајно и систематски, а након 35 година, ријешило питање свеукупне обнове старог градског језгра Подграђа.

Слике бр. 14 и 17. Обнова уличних фасада у
Подграђу 2017. године

Извор: <http://korzoportal.com/podgrade-petrovaradinske-tvrđave-obnova-fasada/>

Треба искористити ову прилику за трајно рјешење статуса и функције Подграђа Петроварадинске тврђаве, у склопу припреме за спровођење пројекта Нови Сад – Европска престоница културе 2021. године и трајно измјестити саобраћај из овог историјског језгра, који веома агресивно угрођава фасадна платна на зградама у главној улици, што би уложена средства у њихову обнову учинило узалудним.

Закључак

Иако се у случају Подграђа Петроварадинске тврђаве не ради о урбаној регенерацији деиндустријализованиг града под утицајем развоја туризма, него о истим процесима на нешто другачијем примјеру, гдје је девастација последица неријешених имовинско-правних односа, власништва војних структура над знатним дијелом стамбених и административних објеката, међу којима је и Војна болница, нема сумње да након стагнације изазване привредним падом и ратним дешавањима током 1990-тих година, након демократских промјена 2000. године и почетка организације међународног музичког фестивала „EXIT“, те истицања кандидатуре и добијање исте за Нови Сад – Европска престоница

културе 2021. године, туризам све више и на све јаснији начин утиче на промјену како функције, тако и физиономије овог малог барокног града. Може се претпоставити даљи ток и размјера утицаја туризма, који би требало да се огледа у повећању туристичких садржаја, хотелских и ресторатерских, али и у ревитализацији и отварању разних занатских радњи са ручном израдом одговарајућих производа. Како туризам буде узимао маха, тако ће своје мјесто у Подграђу наћи и знатаре, јувалирнице и сличне продавнице накита и робе намијењене вишој туристичкој класи. Осим тога, неопходно је регулисати плочнике у споредним улицама, у којима је партер рађен у техници калдрме, прије више деценија, због чега се у већем дијелу Подграђа веома тешко хода. Поред ријетких, али масовних манифестација, које окупљају на хиљаде посјетилаца, управљач развоја туризма се мора потрудити да обезбиједи константан прилив туриста, који ће сва ова и планирана улагања учинити оправданим и исплативим и како би се све наредне реконструкције и обнове радиле из сопствених прихода, што није немогуће и како то чини већина средњеевропских и западноевропских градова. На крају треба напоменути оно што највећи број аутора истиче као највећи добитак, када се ради о развоју туризма и његовом утицају на простор и друштвену заједницу, а то су нова радна мјеста, којим ће се локална заједница оснажити и почети да игра значајну улогу у развоју туризма у цијелом граду Новог Саду.

BIBLIOGRAPHY

Васовић, 1961: Васовић, М. Туризам Шамонија и његов значај за преображај предела. *Гласник Српског географског друштва*, vol. 41(1), 87–96. [**Vasović, 1961:** Vasović, M. Turizam Šamonija i njegov značaj za preobražaj predela. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, vol. 41(1), 87–96.]

Васовић, 1971: Васовић, М. Улога туризма у преображају географског простора, *Зборник радова Природно-математичког факултета Универзитета у Београду*, vol. 43, 161–173. [**Vasović, 1971:** Vasović, M. Uloga turizma u preobražaju geografskog prostora, *Zbornik radova Prirodno-matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, vol. 43, 161–173.]

Васовић, 1971: Васовић, М. *Регионална географија: Карактеристичне регије на земљи*, Београд: Београдски издавачко-графички завод. [**Vasović, 1971:** Vasović, M. *Regionalna geografija: Karakteristične regije na zemlji*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.]

Гарача, Јовановић, Трифковић, 2011: , Гарача, В., Јовановић, Г., А. Трифковић, Планирање и туристичко уређење простора: Случај Петроварадинске тврђаве. // *Архитектура и урбанизам*, vol. 30(1), 53–63. [**Garača, Jovanović, Trifković, 2011:** , Garača, V., Jovanović, G, A. Trifković, Planiranje i turističko uređenje prostora: Slučaj Petrovaradinske tvrđave. // *Arhitektura i urbanizam*, vol. 30(1), 53–63.]

Јерковић, Тодоровић, 2010: Јерковић, С., М. Тодоровић, Урбани туризам на прагу 21. века. // *Гласник Српског географског друштва*, vol. 90(1), 307–332. [**Jerковић, Todorović, 2010:** Jerković, S., M. Todorović, Urbani turizam na pragu 21. veka. // *Glasnik Srpskog geografskog društva*, vol. 90(1), 307–332.]

Милковић, 2007: Милковић, В. *Петроварадинска тврђава – космички лавиринт открића*. Нови Сад: Врело. [Milković, 2007: Milković, V. *Petrovaradinska tvrđava – kosmički lavirint otkrića*. Novi Sad: Vrelo.]

Подовац, 2016: Подовац, М. Градски туризам као развојна шанса туризма града Крагујевца. // *БизИнфо*. vol. 7(2), 1–13. [Podovac, 2016: Podovac, M. Gradski turizam kao razvojna šansa turizma grada Kragujevca. // *BizInfo*. vol. 7(2), 1–13.]

Поповић 1996: Поповић, В. *Петроварадинска тврђава – програм ревитализације*, Нови Сад: ЈП „Урбанизам“. [Popović 1996: Popović, V. *Petrovaradinska tvrđava – program revitalizacije*, Novi Sad: ЈП „Urbanizam“.]

Чомић 1983: Чомић, Ђ. Утицај просторне структуре рецептивне регије на размјештај туристичких објеката. // *Туризмологија*, vol. 14, 55–65. [Čomić 1983: Čomić, Đ. Uticaj prostorne strukture receptivne regije na razmještaj turističkih objekata. // *Turiznologija*, vol. 14, 55–65.]

План детаљне регулације Петроварадинске тврђаве, ЈП «Урбанизам», Завод за урбанизам, Нови Сад, Службени лист Града Новог Сада, бр. 43/2008.

Одлука Службени гласник Републике Србије бр. 71/1994

Одлука Извршног већа АП Војводине о утврђивању непокретних културних добара од великог значаја, „Службени лист АПВ“, бр 25/1991.

Caffyn, Lutz, 1999: Caffyn, A., J. Lutz, *Developing the Heritage Tourism Product in Multi-ethnic Cities*. // *Tourism Management*, vol. 20: 213–221.

Craggs, 2008: Craggs, R. *Tourism and urban regeneration: an analysis of visitor perception, behaviour and experience at the Quays in Salford*. Ph.D Theses, Management and Management Sciences Research Institute, Salford University

Fagence, 1995: Fagence, M. *City waterfront redevelopment for leisure, recreation, and tourism: some common themes*, in S. J. Craig-Smith and M. Fagence (eds.), *Recreation and Tourism as a Catalyst for Urban Waterfront Redevelopment: An International Survey*, Westport: Praeger Publishers, 135–156.

Garača, Ćurčić, Vukosav, Curaković, 2012: Garača, V., Ćurčić, N., Vukosav, S., D. Curaković, *Planning and Equipping of the Petrovaradin Fortress Lower Town for Touristic Purposes*. // *Journal of the Geographical Institute „Jovan Cvijić“ SASA*, vol. 62(3), 105–122.

Goeldner, Ritchie, 2003: Goeldner, C., J. Ritchie, *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. New York: John Wiley & Sons.

Haywood, 1992: Haywood, K. M. Identifying and responding to challenges posed by urban tourism. *Tourism Recreation Research*, vol. 17(2), 9–23.

Hinch, 1996: Hinch, T. D. Urban tourism: perspectives on sustainability. // *Journal of Sustainable Tourism*. vol. 4(2), 95–110.

Hudson, 1989: Hudson, B. J. Waterfront development and redevelopment in the West Indies. // *Caribbean Geography*, vol. 2(4), 229–240.

Ivanović, Alkier, Miložica, 2015: Ivanović, S., Alkier, R., V. Miložica, *Development Perspectives of City Tourism Offer of Rijeka*. Prva međunarodna konferencija iz oblasti turizma i hotelijerstva: „SITCON-2015“, 58–64.

Miles, Paddison, 2005: Miles, S., R. Paddison. Introduction: the rise and rise of culture-led urban regeneration. // *Urban Studies*, vol. 42, 833–839.

Owen, 1990: Owen, C. Tourism and urban regeneration. // *Cities*, vol. 7, 194–201.

Page, Hall, 2003: Page, S. J., C. M. Hall, *Managing Urban Tourism*, Prentice Hall: Harlow.

Roberts, 2000: Roberts, P. *The evolution, definition and purpose of urban regeneration*, in P. Roberts and H. Sykes (eds.), *Urban Regeneration*, London: Sage, 9–36.

Sung, 2015: Sung, Y. *New Functions of Old Cities: The Case of East Germany's Small Sized Cities*. // *TIMS Acta*, vol. 9, 115–125.

Swarbrooke, 2000: Swarbrooke, J. *Tourism, economic development and urban regeneration: a critical evaluation*, in M. Robinson, R. Sharpley, N. Evans, P. Long and J. Swarbrooke (eds.), *Developments in Urban and Rural Tourism: Reflections on International Tourism*, Sunderland: Business Education Publishers, 269–285.

Shaw, Williams, 1994: Shaw, G., A. M. Williams, *Critical Issues in Tourism: A Geographical Perspective*, Oxford: Blackwell.

Zukin, 1990: Zukin, S. *Socio-spatial prototypes of a new organization of consumption: the role of real cultural capital*. // *Sociology*, vol. 24, 37–56.